

Omawiana praca, jak więc widzimy, nie ma charakteru rewelacyjnego. Dobrze jednak, że ukazała się ta pożyteczna książka, która zestawia obfite wiadomości na temat dziejów Reichstagu i — co ważniejsze — jego praktycznego funkcjonowania.

MICHAŁ SZCHANIECKI (Warszawa)

Peter Böhning, *Die Nationalpolnische Bewegung in Westpreussen 1815 - 1871. Ein Beitrag zum Integrationsprozess der polnischen Nation*, Marburg/Lahn 1973, ss. 254, Marburger Ostforschung, hrsg von R. Breyer, B. 33.

Omawiana praca stanowi cenny przyczynek do dziejów polskiego życia politycznego i społecznego okresu porozbiorowego, wnosi cenne materiały do badań zwłaszcza nad dziejami polskiej kultury politycznej w zaborze pruskim. Dla Prus Zachodnich lat 1815 - 1871 jest to pierwsza obszerniejsza próba ujęcia całokształtu problematyki polskich dążeń narodowych. Warto podkreślić dużą sumienność Autora w wykorzystaniu bogatego (ale niemal wyłącznie zachodniemieckiego) materiału archiwalnego¹. Na podkreślenie zasługuje także pieczołowite wykorzystanie dotychczasowej literatury przedmiotu², jak i przemyślany metodologicznie punkt wyjścia: dla Böhninga, traktującego ówczesne sprawy polsko-pruskie z dużym dystansem historycznym, proces odrodzenia narodowego i kształtowania się nowoczesnego polskiego społeczeństwa w warunkach Prus Zachodnich stanowi przyczynek do ogólnoeuropejskich dziejów dziewiętnastowiecznego *l'éveil des nationalités* i Autor rozważa tu wielokrotnie problem zarówno prawidłowości ogólnych (głównie za poglądami Lemberga)³, jak i szczególnych sytuacji określających położenie polskiego ruchu narodowego w Prusach Zachodnich. Nb. zauważyć przecież trzeba, iż nie wydaje się w pełni przekonujące stałe podkreślanie dystansu i różnic między dążeniami polskimi w Poznańskim i na Pomorzu Gdańskim. Wydaje się, iż sprawa cała zasługiwałaby na szczegółowe zbadanie. Dla Böhninga wręcz pasjonującym stało się studiowanie przyczyn i okoliczności, które spowodowały, iż zdecydowane a momentami wręcz bezwzględne działanie administracji pruskiej przyniosło w sumie jedynie nikłe rezultaty w walce ze społeczeństwem pozbawionym u progu tego okresu teoretycznych nawet szans w tym starciu. Proces integracji społeczeństwa polskiego w obliczu germanizacji i konfrontacji z pruskim aparatem ucisku, kształtowanie się świadomości narodowej w toku na-

¹ Nie miał Autor możliwości wykorzystania zbiorów merseburskich, z polskich źródeł wykorzystał m. in. cenną korespondencję J. I. Kraszewskiego z polskimi przywódcami z terytorium Prus Zachodnich.

² Pewną liczbę pominięć należy przecieżyć wytknąć. Ważki tekst I. Łyskowskiego, *Rzecz o Towarzystwie Moralnych Interesów* — (1869) autor znał tylko pośrednio i nie wykorzystał omówienia S. Kroczakowej, *Towarzystwo moralnych interesów ludności polskiej pod panowaniem pruskim w Toruniu*, Prace Komisji Historii BTN, 6, Bydgoszcz 1969, s. 63 - 94. Zanotujmy brak ogólnego szkicu W. Jakóbczyka, *Prusy—Polacy—Nacjonalizm 1815 - 1914*, w: *Naród i państwo*, Warszawa 1969, istotnego dla tematu artykułu T. Cieślaka, *Działalność Związku Plebejuszy w Toruniu i okolicy w latach 1844 - 1846*, ZTNT, 23, 1957, z. 1 - 3. Dla celów porównawczych nowatorski artykuł H. Brodowskiej, *Ze studiów nad kształtowaniem się poczucia społeczno-narodowego chłopów w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX w.*, ZN UŁ, s. I, nr 34, 1964, s. 81 - 98.

³ Należało wykorzystać interesujący zbiór studiów pt. *Nationalism in Eastern Europe* pod red. P. F. Sugara i I. J. Lederera, Seattle and London 1969. Sprawom polskim przecież poświęcony ibidem nazbyt ogólnikowy szkic Peter Brocke'a.

rastających równolegle tendencji integracyjnych i dezintegracyjnych — oto temat pracy.

Omawiana rozprawa poza szeroko potraktowanymi kwestiami wstępnymi (s. 1 - 20) oraz podsumowaniem jej wyników dzieli się na trzy zasadnicze części: rozdział II omawia problematykę okresu 1815 - 1847, rozdział III obszernie kreśli ważne dla dalszego biegu wydarzeń dzieje Wiosny Ludów w Prusach Zachodnich, najważniejszy dla pracy rozdział III (*Die erste Phase der „organischen Arbeit“. Gesellschaftspolitik als kommunikations- und integrationsfördernde Tätigkeit*, s. 102 - 180) przedstawia okres 1848 - 1871, nade wszystko obrazując trud budowy polskich instytucji ekonomicznych i kulturalnych, które odegrały zasadniczą rolę polityczną w procesie tworzenia ogólnospołecznej narodowej postawy.

Wśród kwestii skłaniających do dyskusji wymienić należy nieuzasadnioną koncepcję periodyzacyjną: dla dziejów wewnętrznych zaboru pruskiego a zwłaszcza dla Westpreussen rok 1871 nie przynosi żadnych godnych uwagi przemian, a praca Böhninga dostarcza dość dowodów, iż przemiany zasadnicze przyniosły tu lata 1848 - 1850, cezura przyjęta dość powszechnie dla dziejów społecznohistorycznych zaboru pruskiego. Niewątpliwie całokształt problematyki poruszanej w książce zyskuje na pełnej wyrazistości historycznej w szerszych ramach lat 1815 - 1919, jednakże nie ulega wątpliwości, iż w obecnym stanie badań byłoby to zbyt trudne zadanie dla pojedynczego badacza.

Wśród nowych twierdzeń bądź ustaleń, które przynosi praca należałoby zaakcentować ważniejsze. Zdaniem Autora rola kleru w ruchu narodowym w okresie przed Kulturkampfem była dotąd wyolbrzymiana w historiografii⁴, podczas gdy nie doceniano nadal utrzymującej się aż po koniec wieku fundamentalnej roli ziemiaństwa. Wskazał Böhning, iż mniej ultramontański charakter kleru na Pomorzu ułatwiał współpracę w ogólnonarodowym ruchu. Zaakcentował mocno także fakt, iż w okresie od 1815 r. coraz wyraźniej pruska polityka dąży do germanizacji w przeciwieństwie do dawniejszej, oświeceniowej w swych korzeniach, tendencji traktowania języka tylko jako instrumentu integracji państwowej i kulturalnej (na miejsce *Einstaatlichung Eindeutschung*). Wiele nowych materiałów przynosi rozprawa o dziejach polskich akcji legalnych od 1850 r., jak i dla okresu Powstania Styczniowego⁵. Rozwój polskiego ruchu narodowego po 1850 r. był ogromnym sukcesem skoordynowanej w sposób nieformalny przez niewielką grupę ludzi akcji, w dużej mierze spontanicznej i wielopłaszczyznowej. Ta widziana oczami historyka niemieckiego epoka polskiej pracy organicznej w Prusach Zachodnich zasługuje na szczególne zainteresowanie także historyka prawa. Wystarczy wspomnieć o roli pruskiego życia parlamentarnego dla ożywienia tendencji narodowych (s. 148 - 151), jak i cennych informacjach o działalności administracji i sądów pruskich, skierowanej generalnie przeciw polskim dążeniom narodowym jednakże krępowanej głównie względami na rzeczywistość państwa prawnego w Prusach. Omawianą pracę zamykają: ekskurs w kwestii kaszubskiej (mogący budzić zastrzeżenia), dodatek zawierający nie tylko cenne tabele, ale i interesujący wykaz 71 sylwetek działaczy tego okresu z ich krótkimi biogramami, wykaz źródeł i literatury przedmiotu oraz indeksy.

STANISŁAW SALMONOWICZ (Poznań)

⁴ Wielokrotnie Böhning polemizuje i poprawia błędy dawniejszej i nowszej historiografii niemieckiej (M. Laubert, B. Schumacher, E. Hoffmann, I. Rhode), jak i polskiej historiografii lat pięćdziesiątych (zwłaszcza A. Bukowieckiego).

⁵ Monografia S. Myśliborskiego-Wołoskiego opiera się na nieznacznej znajomości źródeł niemieckich. Okres ten widziany od strony poufnych dokumentów urzędowych to epoka wielkiego wybuchu uczuć patriotycznych polskiej ludności Prus Zachodnich, ważny etap procesu integracji narodowej.